

CEMALEDDİN SERVER REVNAKOĞLU

Tekkede Pişmek

Şeyhler Dervişler Merasimler

چکپی

ÖN SÖZ

“Saçlı Şeyh Cemaleddin ve Tekkelere Adanmış Bir Ömür”

1931’de İstanbul’u *köşe bucak* gezen ve bunları günlük bir gazetede halkın istifadesine sunan meşhur edebiyatçımız Osman Cemal Kaygılı, İstanbul Fatih’te Fethiye semtine geldiğinde kendisini karşılayanlardan da bahseder. Bunlar arasında mahallenin muhtarı, yakınlarda kendisine tayyare piyangosundan yirmi bin lira çıkmış olan Server Bey ve “Galatasaray talebesinden” oğlu Cemaleddin Bey’e özel bir yer verir. Bu meydanın “gediklilerinden” kabul ettiği bu iki şahıstan İstanbul’un “en mustalih (terminolojik) ve çelebivari konuşan” Cemal Bey’e özel dikkat çeker. Onun Fethiye’ye dair tasvirine bu ağıdalı diliyle aynen yer verir. Kaygılı, daha sonra Cemal Bey’in bu mükemmel konuşma tarzını iltifatla tebrik eder.¹ İşte bu Cemal Bey, İstanbul’daki tekkeleri,

1 Osman Cemal Kaygılı, *Köşe Bucak İstanbul*, (Haz: Tahsin Yıldırım), Selis, İstanbul 2009, s. 229.

şeyhleri, dervişleri ve tasavvuf kültürüne dair en küçük bir nesneye varıncaya kadar her şeyi toplamaya, kaydetmeye ve yazmaya gayret etmiş; çok çeşitli konuları ihtiva eden el yazıları, notlar, matbular, maktular, fotoğraflar, daktilo raporlar, mektuplar, kartvizitler, yazma eserleriyle devasa bir arşivi geride bırakarak bu fani alemde 23 Eylül 1968’de göç eden Cemaleddin Server Revnakoğlu’dur. Elinizde tuttuğunuz kitap merhumun muhtelif zamanlarda tasavvufa dair kaleme almış olduğu ve popüler mecralarda yayınladığı bazı makalelerin cem edilmesinden müteşekkildir.

Cemaleddin Server, 1912’de Hisarüstü’nde dünyaya geldi. Pederi Server Beybaba Üstünbaş (ö. 1942), baba mesleği olan Posta ve Telgraf Nezaretinde memurluk yapmıştır. Hem İttihatçı hem de Mütareke yıllarında Ankara ile muhabereyi sağlayan gizli teşkilatın aktif bir üyesiydi. Bu sebeple Hürriyet ve İtilaf Fırkası zamanında açığa alınmıştı. Server Beybaba, anne tarafından gelen bir bağlantı ile Rifaiyye tarikatından icazetliydi. Kubbe tekkesinin müdavimlerinden olan Beybaba, ayrıca musiki hususunda hem iyi bir hanende hem de sazende idi. Babası Telgrafçı Mustafa Cemaleddin Efendi’den de Nakşî ve Halvetî adap ve erkanı talim etmişti. Bunun yanı sıra, Fransızcaya çok iyi hakim olan Beybaba bir taraftan da Mustafa Asım Yörük gibi bir büyük alimden Arapça ve aruz öğrenmişti. Muallim Naci’nin edebiyat derslerini takip etmiş; Şeyh Ali Vasfi Efendi’den de Mesnevî ve Farisî çalışmıştı. Hisarüstü’ndeki ikameti sırasında meşhur Nafi Baba’dan ve oğlu Mahmud Baba’dan da Bektaşî Babalığı almıştı. Eski ifadesiyle söyleyelim adeta “câmiü’t-turuk” bir şahsiyetti.

Validesi Şerife Revnak Hanım ise kelimenin tam anlamıyla gerçek bir saraylıdır. Son dönem Osmanlı sarayında yetişmiş bir hazinedar usta idi. Bu “Saraylı Sultan” saraya mahsus edep, adap ve erkanla birlikte muhteşem bir musiki malumatı ve pratiği ile yetişmişti. Yukarıda bahsi geçen

piyango paralarını “maydanoz doğrar gibi doğramış olan” bu ilginç kadın, çocuğunun üstüne titremiş ve onu, sarayda aldığı terbiye ile yetiştirmişti. Anne baba musikişinas bir ailenin tek çocuğu olan Cemaleddin işte bu yüksek kültürü temsil eden ocakta yetişmişti. Küçük yaşından itibaren ailesiyle geldiği Fatih Draman’da Mehmet Şah Sokak’taki beş numaralı fevkani ahşap evde hayatını geçirmiş, burada büyümüş, gençliğe adımını atmış, “Fatih-Harbiye” arasında mekik dokumuş, bu iki semtin de kültürünü yakından solmuş ve adeta pergelin sabit ayağı gibi geleneği temsil eden Fatih’ten son nefesine kadar ayrılmamıştır.

Cemaleddin Server'e gelen bir zarf onun kimliğini özetliyor gibi

Gayet eğitilmiş ve donanımlı ebeveynlere sahip olarak hayata talihli başlayan Cemaleddin Server, aile ve mahalle çevresi sayesinde incelik ve olgunlukta zirveye gelmiş bir tasavvuf kültürünü de daha çocuk yaştan itibaren yudum yudum içmişti. Kubbe, Kefevi, Cerrahi ve Ümmi Sinan Âsitanelerine küçük yaşlardan itibaren devam etmesi hayatının son demlerine kadar onu, kopamayacağı bir tekke muhiti atmosferine bağlamıştır. Fethiye mahallesinde oturanlar arasında meşhur edebiyatçı, sanatkar, hattat, neyzen, musikişinas, ulema ve

meşayih de ona doğrudan tesir etmiştir. Böylesi yüksek bir sosyo-kültürel ortama ilaveten, 1924 yılında Fethiye'deki Çandarlı Kara Halil Paşa Numune Mektebi'ni bitirir ve Mekteb-i Sultânî denilen Galatasaray Lisesinde de eğitimi tamamlar. Ayrıca, Güzel Sanatlar Akademisinde tahsil görmek suretiyle sanat alanında teorik malumatını itmam eder. Tasavvuf, edebiyat, musiki, hat muhitine ilaveten bir de tiyatro ile iştigal etmiş olması ise onu bir *İstanbul Çelebisi* haline getirir.

Etrafında bulunduğu ve bizzat tanıştığı, sohbetlerini dinlediği, notlar tuttuğu, sorular sorduğu ve sık sık ziyaretlerine gittiği, çaylarını içtiği, yemeklerini yediği çevresindeki büyük zevattan bazıları şöyledir: İsmail Saib Sencer, İsmail Fenni Ertuğrul, Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen, Şerafettin Yaltkaya, Kamil Miras, Ferit Kam, Tahirü'l-Mevlevî, Ahmed Remzi Akyürek, İbnülemin Mahmud Kemal, Abdülbaki Gölpınarlı, Hamamizâde İhsan, İsmail Fethi İsfendiyaroğlu, Dazırduzur Fehmi Efendi, Sadettin Nüzhet Ergun, Yusuf Fahir Baba, Ali Rıza Şengel, Kemal Gürses, Sadettin Kaynak, Hakkı Tarık Us, Hakkı Süha Gezgin, Refi Cevad Ulunay ve Rıfki Melül Meriç gibi daha onlarca önemli zevatın eklenebileceği bu uzun liste onun İstanbul'da Osmanlı bakiyesi ve yeni Cumhuriyetin teşekkül sürecindeki hakim kültürel ve sosyal ortamı pek güzel yansıtır.

Maddi ve manevi anlamda donanımlı bu genç adamın 1940'lı yıllarda Belediyeye bağlı olan Mezarlıklar Müdürlüğündeki arşiv uzmanlığı statüsüyle intisap ettiği memuriyet; onu hayatını adanmış olduğu tekkeler, türbeler, şeyhler, dervişler, merasimler, zikirler ve musiki ile çevrili büyük bir tasavvuf hasılasını zapt etmeye sevk etmiş benziyor. İstanbul'u karış karış gezerek hem resmi hem de gönüllü olarak fetihten itibaren teşekkül etmiş tasavvufi hayatı en hurda teferruatına kadar kayda almış, artık yıkılmaya

yüz tutmuş tekkelerin, zaviyelerin, âsitânelerin, türbelerin, mezarlıkların fotoğraflarını çekmiş, vefat etmezden evvel son şeyhlerle, zakirlerle, babalarla, dedegân ve dervişân ile görüşmüş, mektuplaşmış, ziyaretlerine gitmiş, raporlar hazırlamış ve çağdaşlarından birkaç benzer gayretkeşle birlikte insanüstü bir emekle ufule yüz tutmuş koca bir tarikat müessesesini ihya etmek için büyük bir hamulenin altına girmiştir. O bir geçiş dönemi adamıdır ve tam anlamıyla tekkelerin ve türbelerin sırlandığı dönemden sonra değişim ve dönüşümü hem görsel hem de yazılı olarak kayda almayı başarmıştır. Sarığı çıkarıp fötr şapkayı giyen veya postunu kaybedip de devlet postuna intisap eden şeyhler, gazinolarda ve radyolarda musiki icra eden zakirler, muallimlik, muharrirlik meslekleriyle hayatını devam ettiren tarikat mensupları bütün dramatik halleriyle onun arşivinde boy gösterir. Osmanlı bakiyesi rical ve kibarın manevi hayatının tarihçesini büyük bir şevk, gayret ve emekle kendine mahsus yazısıyla arşivler ve bunları da yer yer müstakil makaleler ya da tefrikalar halinde değişik mecralarda yayımlar.

Otello lakaplı Kamil Rıza'nın sanat yönünü ele aldığı ilk yazısı 1928 yılında Milliyet gazetesinde yayımlanan Cemaledin Server çok sayıda günlük gazetede, aylık mecmualarda hayatının sonuna kadar tiyatrodan tasavvufa, folklordən musikiye ve tarihe kadar pek çok yazı ve makale kaleme almıştır. Yakın arkadaşı Murad Uraz, Revnakoğlu'nun özel öğretmenlik yaptığını, 1932'de Fethiye Spor Birliği ve Gençler Mahfeli gibi derneklerin başkanlığında bulunduğunu, 1953'ten itibaren İstanbul Fetih Derneği üyesi olduğunu da kaydeder. Halkevi ve radyo konuşmaları, halka açık olarak icra edilen konferanslar ile aksiyoner bir münevver olduğunu gösterir. Şeyh Cemalullah müstear ismiyle *Yemen İllerinde Veysel Karani* adındaki eserini 1960'da yayımlarken, bir yıl sonra da Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları içinde Ord. Profesör Ziyaeddin

Fahri Fındıkoğlu'nun ön sözünü yazdığı *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifetnâmesi* adlı eserini neşreder.² Ne yazık ki daha da verimli olacağı ve ürün vereceği bir devrede, 56 yaşında bu fani âlemden geçer.

Tasavvuf tarihiyle ve kültürüyle ilgilenen kişilerin muhakkak aşinası olduğu Cemaleddin Server Revnakoğlu, aslında Abdülbaki Gölpınarlı ve Halil Can'ın himmetleriyle koruma altına alınan ve Galata Mevlevihanesine bağışlanan arşiviyle meşhurdur. Bu arşiv, konuyla ilgilenen bu satırların yazarlarının da içinde olduğu araştırmacılar tarafından her zaman takip edilmiş ve Süleymaniye Kütüphanesine geçtikten sonra da istifade edilmiştir de. Ancak, hemen söylemeliyiz ki oldukça mühim ama o ölçüde adeta demir leblebi olan bu arşivi bugün yine insanüstü bir çabayla ete kemiğe büründüren kişi kıymetli araştırmacı Mustafa Koç Hoca olmuştur. 2021 yılında Fatih Belediyesinin teşvikleriyle “kisve-i taba” bürünen bu önemli arşivden, sırf Suriçi tekeleri için beş cilt neşredilmiştir.³ Daha nice beşi bir yerde ciltlerle ikmal edilmesi beklenen bu projeyi hayata geçiren Mustafa Koç'un şu tasvirleri aslında Revnakoğlu'nu ve onun meşkur emeğini şu şekilde ortaya koyar:

“Koca bir şehrin hafızasını toplamaya çalışan Revnakoğlu, İstanbul'u çalışanlardan farklıydı. Mabedi hariçten görüp yazmadı, içeri girdi, sesi duydu, insanı gördü, manayı aradı, hemen her şeyi her şey ayaktayken, şahsiyetler diriye, her şeyi görürken yazdı. Şehrin suretini yazıp bırakanlardan değildi, en ziyade siretini yazdı, suretle sireti ayırmadan yazdı. O yaşarken belleğiyle, insanlarıyla Osmanlının son sesi, şimdi hafızasız bir şehre dönüşen İstanbul'da hâlâ duyuluyordu. Revnakoğlu bu sesi duydu

2 Bu kitap içinde Murat Uraz, “Cemaleddin Server ve Eseri”, s. XI-XII.

3 Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u İstanbul'un İç Tarihi*, 1-5, İstanbul 2021.

ve duyduğu gibi kaleme döktü. Lakin uğultuların arasın-
da Revnakoğlu'nun sesi layığıyla duyulamadı.”

Bu sesi şimdi layığıyla hassaten İstanbul'a ve daha geniş manada irfan muhitimize duyuran Mustafa Koç Hoca'ya teşekkürü bir borç bilmeliyiz. Tasavvuf tarihi vadisinde araştırmaya azmetmiş bu satırların yazarları da doğrusu Koç'un emeğinin yanında hiç olan az bir gayretle bu sesi yükseltmeyi amaç edindiler. İsmail Kara Hoca'nın işaretleriyle bir araya gelen bu iki araştırmacı da elinizdeki kitap içinde mevcut bazı makaleleri topladı. Diline ve üslubuna müdahale etmeden beş başlık altında tasnif etti.⁴ İlk bölüm üstadın, tekkelerin “sırlanmasının” 42. sene-i devriyesi münasebetiyle yazmış olduğu dört makaleden oluşmaktadır. Burada Revnakoğlu, daha çok kurumsal anlamda irtifa kaybettiği inancını öne sürerek tekkelerdeki yozlaşma üzerine yoğunlaşmış görünüyor. Yer yer sosyo-politik konjonktürden bağımsız okunmaması gereken bu yorumlar bir taraftan tahsin, tebci ve tebrik edilen tekke mensuplarının güzel davranışlarına yoğunlaşırken diğer taraftan da emsal olacak kadar ziyadeleşmiş kötü örneklerle de yer vererek tefessüh ve çürümeye işaret ederek İlahi hikmete gönderme yapar. İkinci bölüm, tekke hayatının cenaze merasimlerine odaklanırken, mübarek gün ve gecelerde tekkelerde icra edilen ayinlere, zikirlerle ve hazırlıklara içeriden bakış açılarıyla katkıda bulunur. Üçüncü bölüm ise tekke musikisinin çeşitlerinin yanı sıra, miraciye gibi ayrı bir uzmanlık gerektiren icranın tarihsel kökenlerine ve gelişimine ışık tutar. Ayrıca, yer yer tekkelerde yetişmiş meşhur zakirler, nevbezenler, gazelhanlara ismen ve cismen temas eder. Bu musikinin icracıları kadar, müzik aletleri de dikkat nazarlarına takdim edilir. Dördüncü bölüm ise tekke terbiyesi içerisinde mühim bir yer işgal eden mutfak ve lokma kültürüne ışık

4 Bu nakaleler daha önce şu kitapta yayımlanmıştır: *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, (Haz: N. Doğan Bayın-İsmail Dervişoğlu), Kırkambar, İstanbul 2003)

???

tutar. Billhassa Kâdirilik içerisindeki Erbain Helvası üzerinden dervişlerin çıkardığı çileyi de anlatırken insanların ve yemeklerin piştiği tekke mutfağının önemini vurgular. Son ve belki en eğlenceli kısım ise tekke terbiyesi almış şeyhlerin, dervişlerin ve muhiplerin başlarından geçen nükteli olayları ve hazırcı cevapları gözler önüne serer. Bu beş bölüm, tasavvuf kültürünü merak edenler ve bu hususta

uzmanlaşmak isteyenler için de son derece önemli malumatı, değerlendirmeleri ve tespitleri ihtiva etmesi nokta-i nazardan fevkalade önemlidir. Bununla beraber, üstadın bazı yorumlarının ve değerlendirmelerinin de öznel ve eleştiriye ya da reddiyeye açık olduğunu vurgulamamız gerekiyor.

Bütün bölümler içerisindeki her bir makalenin nerede yayımlandığı dipnotla gösterilmiştir. Ayrıca, dipnotlarda makalelerin müellifi Revnakoğlu ve hazırlayanların not-

???

larının birbirine iltibas etmemesi, karışmaması için hazırlayanları imlemesi amacıyla ilave notların sonuna [H.N] şeklinde bir rumuz konulmuştur. Mamafih, karınca kadeince Revnakoğlu arşivinden de istifade edilmiş ve bilhassa bazı görseller oradan temin edilerek esere derç edilmiştir. Bütün bunlara ilaveten, görülecek yanlışlar bize aittir ve affedilmesi, sonraki baskılarda düzeltilmesi temenni edilir. Bu vesile ile mücerret yaşamış, arkasında bir evlat ve ahfad bırakmamış Cemaleddin Server'i rahmetle anarak, bu eserin de onun sadaka-i cariyesi olmasını niyaz ederiz.

Dr. Cemal Öztürk-Dr. Muharrem Varol
İstanbul, 2023

1. BÖLÜM: TEKKELER NEDEN KAPANDI?

1. Kapatılışının 42. Yıldönümünde Tekke ve Zâviyeler ¹

İslâmın tefekkür tarihinde, tasavvuf felsefesi esaslarına göre kurulan ve bir *batın şariat* demek olan tarikatler, asıl gaye ve maksatları bir olduğu halde, bazı usûl, âdâb ve erkân bakımından birbirlerine pek benzemediklerinden ayrı ayrı yollardan meydana gelmişlerdi. Kökte, temelde ve itikatta hepsi birleşip, ibadet ve ubudiyetten asıl maksat ve gayenin ne olduğunu etraflica ve derinden derine anlatmak istiyorlardı. Dolayısıyla elde edilmek istenilen netice, insan ruhunda ve gönül âleminde ibadet zevkini arttırmak ve devam ettirmektir.

Başta gelen bir başka sebep de, şer'î ve kitabî hükümlerin bir kısmını, durmadan ilerleyen ve gittikçe değişen mâşeri dünyanın, beşeri hayatın ihtiyaçlarına ve asrın icaplarına

¹ *Tarih Konuşuyor: Aylık Tarih Mecmuası*, s. 44, (1967), sh. 3344-3347.

göer daha uygun bir hale getirmekti. Bilhassa muamelât sahasına intikal eden *şeriat nizamını* – esası bozmamak şartıyla – mümkün olabildiği kadar kolaylaştırmak, tatbik ve icra şeklini bu suretle güçlüklerden kurtarmak istiyorlardı.

Bunlar birbiri ardından beraberce, bazan ayrı ayrı muhtelif ve mütehalif (birbirine uymayan) yollardan kol budak salarak ve sağlamca yerleşerek İslâmın medeniyet dünyasında asırlarca hükümran oldular.

Tarîkatler, bu başlayışla, bu gidişle ilâhî felsefede, mabet hayatımızda, ibadet şekillerinde büyük tesirler ve değışmeler meydana getirdiler ve ebediliğe kavuşan derin izler bıraktılar. Yerleri ve değerleri küçümsenemezdi.

Taassuba Karşı İlk Savaş

Tarihin şهادetiyle sâbittir ki, önceleri çok güzel emellerle kurulan tarîkatlar – ehliyetsiz ellerde manasını, davasını kaybedip çökünceye kadar – maddî manevî hayatımıza, mâşeri dünyamıza hayırlı, faydalı pek çok işler görmüşler, unutulmaz hizmetlerde bulunmuşlardır.

Zamanında geniş şöhret sahibi olmuş, kıymetli birçok eserler vermiş âlim, şâir, edîb, müellif, müderris, hattat, sanatkâr hatta muhteşem bestelerini hâlâ hayranlıkla dinlediğimiz ve iftihar ederek dünyaya dinlettiğimiz bestekârlar, sazandeler ve musikişinaslar, daima tarîkat muhitinden ve mekteb-i aslîsi olan dergâhlardan, tekkelerden yetişiyordu; yetiştiriliyordu. Hem de semîhâne (cömertçe) mürüvvetler gösterilerek, tamamıyla hasbî ve fahrî olarak...

Kısaca söylemek lâzım gelirse, tarîkatlar kendi devrinde bir ilerleme idi. İçtimaî ahlâkını manevî zevkin ve terbiyenin ilerlemesinde, yükselmesinde, her vesile ile önderlik ediyorlardı. Vicdan ve hürriyetinin kurulmasına kapı açıyorlardı.

Bilhassa tasavvuf irfan tarihimizde zaman zaman görülen fikrî, edebî, felsefî faaliyetler, müsamahalı hükümler ve düşünceler, dolayısıyla vücuda gelen ve getirilen irşadî,

ictihadî gelişmeler ve hele bedîî sanat hareketleri, hep tarihatların kuruluşu, oturup, yayılmaya başlamasından sonra ortaya çıkmış ve böylece devam edegelmışti.

Cevap Bekleyen Sualler

Bugün artık devrini ve işini bitirip tarihin harîmine intikal etmiş bulunan, evvelce de halkın ve bütün bir mazinin malı olan tarîkatlar ve tarîkatlar erkânının, kendi usûlü ile icra yeri bilinen tekkeler, onun küçüğü sayılan zâviyeler, bunların meslek hayatı ve manevi hüviyetleri aslında ne idi? Ne için kurulmuşlardı? Ne yaptılar? Ne yapmak istiyorlardı? Cemiyet içindeki yerleri ve değerleri nelerden ibaret bulunuyordu? Hükümran olduğu devirlerden kalma izler ve tesirler, halkın içine rahatça girebilmiş mi idi?

Medrese ile tekke arasında asırlarca sürüp gitmiş, zamanla artmış ve kızışmış olan zıddiyet ve ikilik neden ileri geliyordu? Sebepleri ne idi? Bütün bunları tarih yolundan ve yönünden birer birer mütalâa edebilmemiz mümkündür.

Halkın dert ortağı gibi daima onun yanibaşında bulunan, gayetle samimi, sabırlı, devamlı ve pek çok himmetli çalışmaları ile kendi zamanında tenkit ve itiraza ilk defa yer veren serbest düşünceli fikir hareketleri ile bir ayrı güzellikte edebiyatı ile parmak ısırttıran muhteşem musikisi, zengin folkloru ile, zaman zaman yetiştirdiği *büyük adamları* ile, hatta halkın gönlünde ve hafızasında yer etmiş çeşitli menkabeleri, hikâyeleri, nükte ve fıkraları ile ve kendi aralarında tatbik olunan âdâb ü erkânı ile, ayrıca klâsik *bediiyatımızla* ilgili ritmik ve estetik tarafları ile tarihimizde ve millî harsımızda (kültürümüzde) müstesna, müstakil bir yer olduğu görülen tekke ve tarîkatları bilhassa bu yönleriyle tetkik ve mütalâa etmenin lüzumsuz ve faydasız sayılmayacağını umuyoruz.

Demokratik Bir Müessese

Tekkeler kendi zamanında halkın içtimaî kulüpleri idi. Yalnız mabet değil, mektepti. İnsanların birbirini tanınması, sevmesi, ruhtan ve gönülden kaynaşması için çatısı altında her sınıf halka yer verilmişti. Rütbe ve unvan farkı gözetilmiyordu. Vezir ve müşir ile daire müdürü, mümeyyiz², herhangi bir kalem efendisi, odacı, kapıcı, hatta mahalle bekçisi, aynı minder üstünde dizdize oturuyordu, aynı sofrada yanyana bir kaptan yemek yiyordu. O devirde *havas* ile *avâmı* birleştiren bu kadar demokratik bir müessese hiç bir yerde kurulmamıştı, görülmemişti.

Âyin veya *mukâbele-i şerîfe* denilen ruhî ve ruhanî neş'esi ile gönüller besleyen tarîkat zikirleri, orada bulunan herkese aynı heyecanı veriyor, aynı zevki tattırıyordu. Ayinden önce ve sonra meydan odasında, şeyhin huzurunda, herkes aynı sohbeti dinliyordu, hep bir arada aynı *telkini* alıyor, aynı dersi görüyor ve bunlardan *nasibi* kadar feyizlenip ruhunu ve nefsinin terbiye etmenin hazzına, huzuruna kavuşuyordu. Dergâhın kapısı eşiğinden boyun kesip içeriye girenler, papuçları ile beraber rütbe ve şöhretlerini de dışarıda bırakıyorlardı. Böylelikle insanlar arasındaki ezeli kardeşliğin bağına sağlamca kuvvetlendirmek, gönül birliğinin ve sevgisinin tadını yaşatmak ve arttırmak istiyorlardı.

Tarîkatlarda İlk Ders

Çağının en yüksek manevî kültürü olan tasavvuf felsefesi, burada başlamıştı, burada kurulmuştu ve yine burada okutuluyordu.

İçtimaî ahlâka büyük ehemmiyet verilmişti. Öylesine ki, sû-i niyet (kötü düşünce) cinayet, hüsn-i niyet (güzel düşünce, iyi niyet) velâyet (evliyalık makamına yükselmek) idi.

2 Devlet dairelerinde katip; yazıları temize çeken kişi.[H.N]

Her yerde, her işte daima doğruluğu telkin etmek, doğruya övmek, yalancıyı yermek, bütün tarikatlarda ilk dersti ve baş öğüttü.

Âyin şekli, usûl ve erkânı ne tarzda ve ne sûretle olursa olsun, her tarikatın temel unsurları, en başta gelen bu esaslardan tereküp ve teşekkül ediyordu.

Ayrıca bedîf zevklerden, zarafetten, nükteden, her türlü incelik ve güzellikten anlayan tekke ve tarikat mensupları, güzel vasfı altında toplanan herşeyi seviyor, sevdirmesini biliyordu. Her tecellinin karşılığında:

*Hoş da hoş
Nâhoş da hoş*

diyordlardı. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin:

*Onu deme şöyle böyle
Yerindedir o öyle
Onu Hakk yapar öyle
Sen sonunu seyreyle*

buyurdukları gibi herşeyi yerli yerinde görmek ve benimsemek, onların değişmez felsefesi idi.

Tekkenin meydan odası sohbetlerinde verilen tarikat dersleri ve terbiyesi, cemiyete hep bu olgunlukta insan yetiştiriyordu. Onun içindir ki, "Tekke görmeyen, tekmeden geçmeyen meclis adamı olamaz, insan yüzüne çıkamaz..." derlerdi.

Medreseden Farklı Bir Dünya Görüşü

Şer'i ilimleri hakkıyla temsil ve tedris eden muhterem medrese, bütün ilmine, fazlına, vakarına rağmen bu kemale bir türlü erişemiyordu. Asırlardır sürüp giden anlaşmazlıklar, bağdaşmazlıklar hep bu yüzden ileri geliyordu. Çünkü tarikatlar, yalnız semavî bir teşekkül, sadece ruhanî bir müesseseye değildi. Dünya görüşüne, hayatın akışına ve değişimine ayrıca kıymet veriyor, ona ayak uydurmasını pekâlâ beceri-

yor, asrın ve asır insanlığının yaşayış icaplarını düşünmesini biliyordu. Bundan dolayı kendi kültürü ile kendi sistemi ile devrinde terbiyeci, ruhçu, toplumcu ve ilerici olmuştu.

Hür düşünce, serbest tefekkür, tenkit ve muhalefet şuurunun başlayıp yayılması, yerleşip yürümesi ve gittikçe gelişmesi, İslâm medeniyetinde tekkelerin öne çıkması ile olmuştur. Zaten tarîkat dâvâsı, dervişliğin gayesi ve felsefesi de esasında bu idi. Asıl maksat asrın ve hayatın icaplarına uymayan sert hükümleri yumuşatmak, Hakk'a giden yolları kolaylaştırmaktı. Dolayısıyla gönüllere huzur vermek, aynı gönüller içinde muhabbet çerağını uyandırıp insanlık sevgisini kurabilmektir. *Meydan odalarında* sözü sohbeti dinlenilir, kâmil müridlerden kurulan meclisler, asırlarca hep bu hizmeti yaptılar. Susayan taliplere (isteği gönülden gelenlere) ilâhî irfanın yanında içtimaî kültür de verdiler. Edep, terbiye talim ettiler. Kısmeti olanlar *nasibi* kadar feyizlendi, nurlandı, sonra da etrafına nur verdi, huzur verdi.

İslâm'da İlk İbadet: Zikir

Tarîkata girmeyen derviş olamazdı. Dervişlik dereceleri geçilmeyince şeyhlik makamına yükselinemezdi. Mürşit ve mürebbi olmak kolay değildi.

Zevkine ve ruhuna vararak zikretmek için de bir tarîkata girip, ona bağlanıp derviş olmak lâzım geliyordu. Tekkede ve dervişlikte zikir, namazdan önce idi. Zira Peygamberimiz Efendimiz [sav], Peygamberliğinden [bi'setten] önce ve namazın farz kılındığı Mi'rac gecesinden çok daha evvel uzun bir zaman Hirâ dağında kendi başına zikretmişti. Zikir, İslâm'da ve kâinatta ilk ibadet şekli idi. Onun için tekkeye girmeyen, zikir meydanında bulunup onun usûl ve erkânını görmeyen, tarîkatın ne olduğunu bilemezdi; başka sûretle de öğrenemezdi eksik kalırdı, zevksiz yaşardı.

Bundan dolayıdır ki, herşeyden önce usul-i zikri ve bir nevi manevî muaşeret demek olan âdab-ı erkânı talim eden

müesseselerdi. Bu sebeple herşeyden önce gönüllere zikrin zevkini aşıliyordu ve usulü ile zikretmesini, ettirilmesini öğretiyordu.

Bozuntuya doğru gittiği zamanlarda bile, bütün terbiye sistemi ile ve her haliyle odunu ipek yapan bir teşekkül halinde çalışan tekkeler ve tekke çevresi, son yıllarda ehli-yetsiz eller elinde kalmaktan, ulvî, insanî ve ictimai gayesini ve vazifesini, yavaş yavaş kaybetti.

Mukadder Âkıbete Doğru

Şeyh efendilerin bazıları, manevî şahsiyetlerini muhafaza edemez olmuşlardı. Saray erkânını tekkenin kapısında bizzat karşılayanlara sık sık rastlanır oldu. Hatta onların önünde buhûrdan tutanlar görüldü.³ Halbûki buhurdanla karşılaşmak, tekke âdâbında yalnız ve yalnız pîr makamında postnişin bulunan Âsitane şeyhlerine mahsus bir ihtiram

3 Gölpinarlı, padişahların Mevlevî dergâhlarını ziyaret etmelerini anlattığı yerde tekke-deki şeyh ve meydancı dedenin resim hırkasını giyerek elinde buhurdanla padişahı hüsnüistikbal ettiğini söyler. Padişahı kapıda karşılayan şeyhin buhurdanı meydancıya vererek padişahın elini tutup ağzına götürdüğü, aynı anda padişahın da şeyhin elini ağzına götürerek birbirlerinin elini öptüklerinden bahseder. Gölpinarlı, burada Revnakoğlu gibi düşünmemekte ve bu karşılaşma merasimini usule uygun olarak telakki etmektedir. Vakıa, şeyhlerin padişahları yerden selamlamak gibi saray teşrifatına tabi olmadıklarını da aktarmayı ihmal etmez. (Abdülbaki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İkılâp ve Aka, İstanbul 1983, s.422-423) Bununla beraber, Mevlevîlik geleneği içerisinde birtakım padişahlar ve şeyhler arasında cereyan ettiği iddia olunan veya-hut rivayet edilen bazı vakalar da dikkat çekici olup tekke-devlet ilişkileri açısından oldukça sembolik göndermeler içerir. Bunlardan biri Osman Selahaddin Dede'nin dergâhı ziyaret eden Padişah II. Mahmud'u arabasına kadar giderek karşılaması üzerine padişahın bu davranışı benimsemeyerek "Eskiden böyle usul yoktu, şeyhler bizi cümle kapısından karşılardı. Acaba biz mi çok büyüdük, yoksa onlar mı küçüldü!" şeklinde söylediği öne sürülen meşhur cümledir. Bir başka rivayet ise, yine Yenikapı Şeyhi Abdülbaki Dede'nin II. Mahmud'a hitaben söylediği öne sürülen cümlelerdir. Padişahın her ziyaretinde dervişlere dağıttığı paralar ve hediyeler üzerine rahatsız olan şeyh, II. Mahmud'a bu şekilde tekkeye gelmemesini söyler. Bunun üzerine, "Beni Bâb-ı Mevlânâ'dan kovuyor musunuz?" sorusunu hayretle soran padişaha, Abdülbaki Dede büyük bir serinkanlıkla Sultan Mahmud yerine Mahmud Efendi gibi gelmesini salık verir. Bu gibi rivayetlerin sıhhati hususunda bir yorum yapmak güç olsa da bu tür anlatıların oturmuş olması, en azından tarikat muhitlerinde tekke müntesiplerinin idarecilerle olan münasebetlerinin ne şekilde cereyan etmesine dair ideal düzlemde birtakım fikirlerin deveren ettiğini bize gösterir. [H.N]

ve istikbal ifadesi idi. Ve bu vazife şeyh efendilere değil, Dedelere aitti.

Bir Âsitane şeyhi, ziyaret veya teftiş maksadıyla geldiği dergâhın cümle kapısı dışından buhurdan ile karşılaşır, giderken de yine Dedeler tarafından aynı şekilde uğurlanırdı.

Çünkü bir Âsitane şeyhinin herhangi bir tekkeye gelmesi, Hazret-i Pîr'in teşrifleri gibi sayılırdı. Bu itibarla o tekkede makam sahibi olan postnişin efendi, hemen yerinden kalkar, tâc-i şerifi başında ise derhal çıkarıp makam postu üzerine bırakır, meydanı Âsitane şeyhine terkeder, kendisi de şemleli (sarıklı) arakıyesini başına giyip dervişlerin arasına karışır ve ekseriya zâkirbaşının yanındaki Peyrev (yardımcı) postuna otururdu.

Tarîkat âdâb ve muaşeretinin buna benzeyen mutad kâideleri yalnız ihmal edilmekle kalmadı, son yıllarda bir takım değersiz adamlara karşı, - ne sebepten ise, belki şöret ve menfaat hırsı ile olmalı - ibzal haline getirildi. Dolayısıyla asıl gayeden ve esasdan çözümler, çöküntüler arttıkça arttı ve nihayet bilinen mukadder âkibete uğradı.

2. Kapatılışının 42. Yıldönümünde Tekke ile Medrese Arasındaki Görüş Farkları ⁴

Ulûm-i İslâmiyyeyi büyük bir salâhiyetle tadrîs ve temsil eden medresede, sadece şerîat ve *menkulât* vardı. Yani din ilminde ve İslâm hukukunda kök kaynak bilinen ve Müslümanlığın gerçek temeli olan Kitâb-Sünnet (Kur'ân-ı Kerîm-Hadîs) vardı.

Bunlardan sonra da bunları, biraz daha genişleten, açan veya yayan Kıyas, İcmâ, Re'y-ü İctihâd geliyordu. Bu itibarla medrese, yalnız şerîat hükümlerine, kitâbî düsturlara

4 Tarih Konuşuyor: Aylık Tarih Mecmuası, s. 45, (1967), sh. 3387-3391.

dayanıyordu. Tarikat ve tekke ise kökten, esastan ve temel umdelerden ayrılmakla beraber te'vîl ve ictihâd kapılarını daha da aralıyor, fikre, felsefeye, tenkit ve tefekküre, hatta bediî zevke daha ziyade yer veriyordu.

Bu sebeple tekkenin aşkı, tekkenin irfânı, tekkenin vecd ü heyecanı, medresede yoktu ve bulunamazdı.

Tekke muhitinin kendine hâss bir başka muâşeret âdâbı olan usûl ve erkânı da medreseden içeriye girememişti. Onlar kâl'in içinden ve çemberinden çıkamıyorlardı.

İnkârı mümkün olmıyan çok kuvvetli bir ilmin ve gayetle mazbût ve müdevven bir malûmatın sahibi buldukları halde, yine de dışta, şekilde ve kabukta kaldıklarından sûret-den sûrete geçip, işin özünü bulamıyorlardı.

Kâle, Yekûlü'yü⁵ bırakıp hâl ehli, gönül ehli olamıyorlardı. Halbûki hayatta ve insanda asıl lâzım olan şey zarfı yırtmak, gerçeği bulmak ve kemâle ulaşmaktı. Bunun için de evvelâ *hâl ilmini* tahsil etmek, sonra da onunla temessül ederek hâl'e bürünmek lâzım geliyordu. Bu şekilde ruhî, manevî medeniyet ve mümtâziyete ulaşamayan, insan-ı kâmil (olgun insan) olamazdı.

Tarikatlar ve İlim

Tekkenin ilâhî aşka daldıran ezeli neş'esi, heyecanı, ufak tefek kusurları hoş gören geniş müsamahası, afüvkârılığı (afvediciliği) ve insanı hakîkaten ahlâkî kemâle götüren mükemmel terbiye usûlü yanında, yolu ve zihniyeti tamamıyla ayrı ve aykırı olan muhterem medrese, bu meziyyet ve husûsiyetlere asla iltifat etmiyordu.

Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm, pek tabiî her şeyin üstünde, her dersin başında geliyordu. Ondan çıkarılan ilimlerden başkasını ders programına almamıştı. Bundan sonra

5 Bunlar medreselerde öğretilen Arapça gramerini imleyen Arapça fiil çekimleridir. Dedi, diyecek anlamına gelen fiil tasrifleridir. [H.N]

yine bunun gibi derinden derine, inceden inceye uğraştığı bir de *Hadîs ilmi* vardı. Birbirini tamamlayan bu iki ilim, asırlarca birbirinden ayrılmadı ve hep böyle devam etti. Bu itibârla medresede sâdece kürsü ve kitap vardı. Hiç değişmeyen klâsik metodlu bir tedris usûlü tatbik ediliyordu.

Kapısı herkese açık bulundurulmuş tekkede ise, usûl ve erkân ile uyandırılmış koca bir meydan, ruhî ve ruhânî konserler veren muhteşem bir mutrib, bunun yanında hançere ihtilâli yapan zâkirler korosu, debdebeli bir nevbe, yer postları üstünde kurulan ve coştukça çoşan bir zikrullâh âlemi hâkimdi. Zikrullâh, gönüllerde ilâhî aşkın چراغını uyandırıyor, bütün kalpleri imâr ve ihyâ ediyordu.

Gönül, ma'mûr olur mi'mâr-i zikrullâh ile⁶

Medrese, hakikaten muhteremdi. Ulemâ muazzezdi. Onları da evliyâullâh gibi irfan ehlinde saymamız ve tâzîm etmemiz lâzımdı. Çünkü onlar da, zâhir şerîat ilmine vâris ve sâhib olmuşlardı. Ahkâm-ı şerîatı tam bir tefehhüm ile üzerlerine alıp, (derinden derine inceliyerek ve iyice anlayarak) halka açıkça tebliğ ve beyan etmişlerdi. Bu da onların mübârek bir vazifesi idi. Tarîkat büyükleri içinde ilme ve ulemâyâ kıymet vermiyen, saygı göstermiyen görülmemişti. Zira ahkâm'ın icrası için, ulemânın mevcudiyeti şarttı. Ve bu şartın icapları değerlendirilmeli idi.

Cenâb-ı Pîr Seyyid Ahmed Rifaî, pek marûf eseri olan *Bürhânü'l-Müeyyed'*inde kendi sâliklerine ve söz dinleyen herkese şöyle diyordu:

"... Şeriat-i Gârrâ-yi Ahmediyye'nin ahkâmına mugâyir olarak yapılan ibadât ve mücâhedâtdan bir semere hâsıl olmaz. Sûret-i gayr-i meşrûada bir âdem, ibadât ü taât ile beş yüz

6 Dil hânesi pür-nûr olur
Envâr-ı zikrullâh ile
İklîm-i ten ma'mûr olur

Mi'mâr-ı zikrullâh ile, diye başlayan Bahtî mahlaslı Sultan I. Ahmet Han'ın şiirinden.